

Immigratie: een onzichtbare kracht voor de PVV

S
a
m
e
n
v
a
t
t
i
n
g

In het nieuws tijdens de verkiezingscampagne en coalitiebesprekingen speelt het onderwerp immigratie een bijrol, maar toch is dit thema voor een behoorlijke groep kiezers het belangrijkste motief geweest voor hun partijkeuze. Uit dit onderzoek van de Nederlandse Nieuwsmonitor en Ruigrok|Netpanel blijkt dat de PVV hiervan heeft geprofiteerd. Wilders heeft er, in een door economie gedomineerde campagne, voor gezorgd dat hij consequent met het 'eigen' onderwerp immigratie en integratie in het nieuws is geweest. Hiermee heeft hij zich nadrukkelijk kunnen profileren voor deze groep kiezers. De opwaartse trend in de peilingen zet zich na 9 juni door voor de PVV. De cijfers illustreren dat zwijgen over immigratie geen optie is nu een rechtse coalitie buiten beeld lijkt. Zeker voor de VVD. Een nieuwsanalyse over de jaren 2004 tot en met 2010 laat namelijk zien hoe de liberalen na het vertrek van Verdonk hun dominantie rond het issue immigratie hebben verloren. Wilders heeft het nieuwsthema vervolgens succesvol naar zich toe getrokken en dat legt hem geen windeieren; ook als een campagne ogenschijnlijk over andere dingen gaat.

M
e
e
r
w
e
t
e
n
?

Onderzoekers Nieuwsmonitor

Martijn Krijt

Nel Ruigrok

→ 06 27 588 586

→ nel@nelruigrok.nl

→ www.nieuwsmonitor.net

Onderzoeker Ruigrok|Netpanel

Kjell Massen

→ 020 6238512

→ kjell@ruigroknetpanel.nl

→ www.ruigroknetpanel.nl

Vooraf

→ Inleiding

GroenLinks-leider Halsema merkte tijdens het televisiedebat in Carré nog hoofdschuddend op, dat ze het wel heel knap vond dat Wilders elk thema met ‘massa-immigratie’ wist te verbinden. Ze reageerde op Wilders’ betoog, waarin hij het overeind houden van de ww-duur koppelde aan de kosten van immigratie. Het was een typerend moment in de laatste campagne. Uiteindelijk ging het in het verkiezingsnieuws vooral over economische vraagstukken als bezuinigingen en marginaal over vreemdelingenzaken, maar de PVV-leider bleef consequent wijzen op zijn ‘eigen’ thema immigratie en integratie.

Dit rapport beschouwt hoe deze mediastrategie van de PVV de onverwacht grotere zetelwinst inhoudelijk kan verklaren. Daarvoor leggen we meerdere aspecten, namelijk nieuws en voorkeuren van kiezers, naast elkaar. Allereerst kijken we naar de berichtgeving rond immigratie over de langere termijn. Dit moet duidelijk maken in welke mate de PVV ten opzichte van andere partijen rond immigratiegerelateerde zaken in het nieuws verschijnt. We analyseren hiervoor de berichtgeving vanaf dat Wilders de VVD in september 2004 verlaat tot aan eind juni 2010. Ten tweede zoomen we in op het campagnenieuws rond de laatste Kamerverkiezingen van juni 2010. Dit moet helder maken hoe zichtbaar immigratie is geweest ten opzichte van andere politieke thema’s in het nieuws en wat het effect hiervan is op de aandacht voor de PVV. Daarna leggen we deze gegevens naast het stemgedrag van kiezers. Tenslotte reflecteren we wat dit zegt over de coalitieonderhandelingen en de laatste ontwikkeling van de PVV in de peilingen na 9 juni.

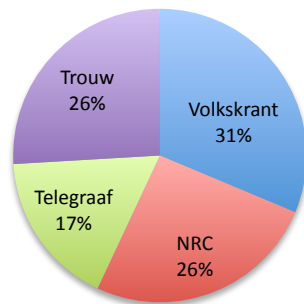
→ Data en methode

Dit rapport is gebaseerd op een inhoudsanalyse van krantennieuws door de Nederlandse Nieuwsmonitor en kiezersonderzoek dat is uitgevoerd door Ruigrok|Netpanel.

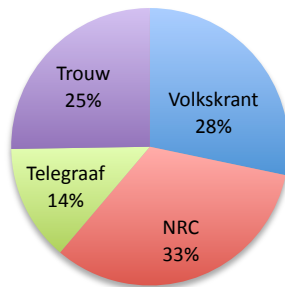
Voor de media-analyse hebben we gebruik gemaakt van twee groepen artikelen: alle berichten over Wilders en alle krantenberichten over thema immigratie waarin eveneens een politieke partij wordt genoemd. Het gaat om de berichtgeving in *NRC Handelsblad*, *de Volkskrant*, *Trouw* en *De Telegraaf*. Als periode hebben we gekozen voor 1 september 2004 – vlak voordat Wilders uit de VVD-fractie stapt en als eenmansfractie doorgaat – tot en met 29 juni 2010. In totaal zijn er 8419 berichten over Wilders en zijn partij gevonden. Hiervan komen de meeste, namelijk 31%, uit *de Volkskrant* (zie *figuur 1*). Over immigratie in combinatie met politieke partijen zijn er in dezelfde kranten en periode 12.503 artikelen verschenen, waarvan de meeste in *NRC* met 33% (zie *figuur 2*). De inhoud van de berichten hebben we uiteindelijk met een computersysteem aan de hand van synoniemenlijsten voor politici, partijen en immigratie in kaart gebracht.¹ We kunnen hiermee kijken hoe vaak iemand of een onderwerp voorkomt, maar ook met wie of wat ze worden geassocieerd.

¹ Zie voor meer informatie over deze computergestuurde vorm van inhoudsanalyse www.nieuwsmonitor.net/p/4/Methoden_van_onderzoek

Figuur 1 Artikelen over Wilders en PVV per dagblad tussen september 2004 en juni 2010 (N=8419)

Figuur 2 Artikelen over immigratie in combinatie met politieke partijen per krant tussen september 2004 en juni 2010 (N=12.503)

Het kiezersonderzoek wordt gebruikt om te bekijken aan welke onderwerpen kiezers bij een bepaalde partij dachten tijdens de afgelopen campagne. Daarnaast weten we van de respondenten welk onderwerp hun partijkeuze met name beïnvloedde. In totaal hebben er tijdens de afgelopen verkiezingen zo'n 1500 respondenten meegewerkt aan het onderzoek. Zij hebben de vragen in de periode van april tot met de week na de verkiezingen beantwoord.

Resultaten

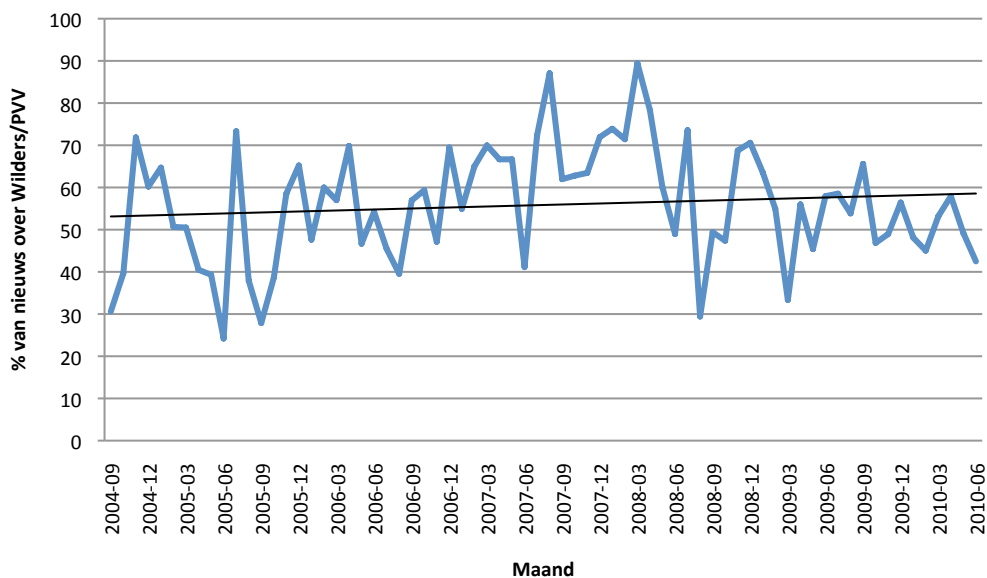
→ Zorgvuldig opgebouwde mediastrategie: de lange termijn

Immigratienieuws rond de PVV versus de peilingen: communicerende vaten

Twee maanden na zijn breuk met de VVD maakt Geert Wilders het in een interview met *NRC Handelsblad* (29 november 2004) kraakhelder: “Ik ben geen one-issue beweging.” “Het gaat hem niet alleen om de islam, maar ook om de Haagse cultuur”, leidt de avondkrant het artikel in. Iets verderop wordt immigratie wederom via een ontkenning uitgelicht in een opsomming van de speerpunten van een nieuw partijprogramma: “Hij kondigt een breed programma aan, niet alleen over het terrorisme en de ‘massa-immigratie’ die ‘in volle gang’ is, maar ook over de stagnerende economie (...).” Het tekent hoe Wilders vanaf het begin subtiel de associatie tussen hem, immigratie en islam via zijn uitlatingen in nieuwsmedia accentueert. In deze eerste paragraaf visualiseren we hoe hij die associatie de afgelopen jaren zorgvuldig en met succes via het nieuws heeft benadrukt.

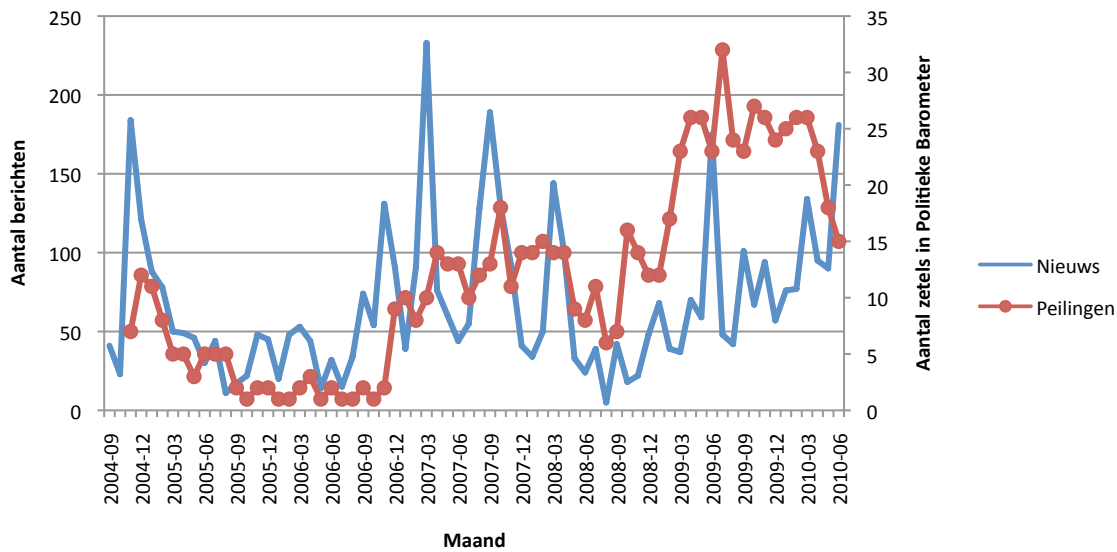
In *figuur 3* wordt per maand getoond hoeveel procent van het nieuws over Wilders ook over immigratie en gerelateerde onderwerpen gaat, zoals de islam, hoofddoekjes enzovoorts. De lijn geeft aan dat de associatie tussen de 25% en 90% schommelt. Gemiddeld gaat het tussen september 2004 en juni 2010 in 56,5% van de 8419 artikelen over Wilders en zijn partij ook over immigratie. De trendlijn laat zien dat dit percentage in 2004 lager lag en inmiddels is toegenomen. Enkele uitschieters bevinden zich rond november 2004 na de moord op Van Gogh, in juli 2005 na de aanslagen in Londen, in augustus 2007 met een piek van 87% na zijn pleidooi voor een verbod op de koran en in maart 2008 de absolute piek van 89% na het verschijnen van Fitna.

Figuur 3 Percentage van het nieuws over Wilders dat ook over immigratie gaat per maand

Een logische vervolgstap is om de samenhang te bekijken tussen de hoeveelheid nieuws over immigratie en de PVV, en het virtuele zetelaantal in de Politieke Barometer. Daartoe hebben we in *figuur 4* langs de verticale as aan de linkerkant met de blauwe lijn het aantal berichten uitgezet, waarin immigratie en Wilders of PVV samen voorkomen. Langs de rechter verticale as geven we met de rode lijn het zetelaantal in de Politieke Barometer weer.

Figuur 4 Het aantal artikelen* over PVV en immigratie per maand (blauw) versus de stand in de peilingen** (rood)

* Zie de waarden langs verticale as aan de linkerkant voor het aantal artikelen

** Zie de waarden van de peilingen langs de verticale as aan de rechterkant

De figuur laat zien dat wanneer de hoeveelheid nieuws over Wilders en immigratie toeneemt (blauwe lijn), het aantal zetels in de peilingen in de regel ook stijgt (rode lijn). Met name na de verkiezingen van november 2006 gebeurt dat. In maart 2007 springt het zetelaantal voor de PVV nog verder omhoog na een grote hoeveelheid nieuws – 233 artikelen – over Wilders die de dubbele nationaliteit van de PvdA-staatssecretarissen Albayrak en Aboutaleb ter discussie stelt. Rond september 2007 bereiken de peilingen het hoogste punt voor Wilders tot dan toe. De maand ervoor is er in de luwte van het zomerreces veel aandacht voor Wilders' pleidooi voor een verbod op de koran in een opiniestuk in *de Volkskrant* van 8 augustus. Hij vergelijkt het boek met 'Mein Kampf' van Hitler. Het zorgt voor veel commotie: 'Massa-aangifte tegen Wilders; Pakistani gegriefd door pleidooi koranverbod' (*De Telegraaf*, 16 augustus 2007). Na de vertoning van *Fitna* in maart 2008 pakken de voorspellingen in de peilingen minder gunstig uit en is er een tijd lang ook minder journalistieke aandacht voor immigratie en de PVV. Na september 2008 stijgen media-aandacht en de zetelvoorspellingen weer. Deze maand verschijnen er berichten dat het gerechtshof in Amsterdam onderzoekt of de uitlatingen van Wilders over de islam strafbaar zijn ('Hof onderzoekt teksten Wilders', *de Volkskrant*, 29 september 2008). Anderzijds zit het concurrent op rechts Rita Verdonk tegen in de peilingen. "De PVV van Wilders is voor het eerst sinds lange tijd groter dan TON", schrijft *De Telegraaf* op 22 september. Volgens de krant ligt die neerwaartse trend van Trots op Nederland aan 'het slechte optreden van Verdonk tijdens de algemene beschouwingen'. Het is ook vanaf 2008 dat Wilders in het nieuws over immigratie definitief afstand neemt op de andere partijen.

PVV en andere partijen versus immigratie: keerpunten

De jaren 2007 en 2008 laten voor de PVV niet alleen een opwaarts keerpunt in de peilingen zien, maar ook in de media-aandacht voor immigratie. Na de als controversieel bestempelde oproep voor een koranverbod en vier maanden nieuws over de mogelijke consequenties van *Fitna*², wordt de PVV definitief meer dan andere partijen geassocieerd met het thema immigratie.

In *tabel 1* wordt de kans weergegeven dat een partij wordt genoemd in een artikel over immigratiezaken. Hieruit blijkt dat Wilders in bijvoorbeeld 2005 en 2006 in 14,3% en 13,3% van de

² Lees het onderzoek 'Fitna en de media' via www.nieuwsmonitor.net/d/5/Media_en_Fitna_pdf

berichten wordt genoemd. De VVD domineert in die tijd het issue immigratie nog met respectievelijk 44,5% en 52,4% van de berichtgeving. Het is met name Rita Verdonk, die als minister van vreemdelingenzaken veel media-aandacht krijgt. Nadat Verdonk en de VVD in september 2007 hebben gebroken, is de dominantie van de liberalen op dit terrein namelijk weg en zakt het percentage waarin zowel immigratie als VVD genoemd wordt naar 27,7%. De PVV wordt in diezelfde periode juist meer genoemd wanneer het over immigratie gaat. De partij stijgt van 13,3% in 2006 naar 49,1% in 2008. De jaren erna loopt dat aandeel verder op. In 2010 komt in 62,3% van het immigratie- en integratienieuws de partij van Wilders voor. Inmiddels liggen de andere partijen hier ver op achter. De SP en PvdA volgen met respectievelijk 48% en 47%, maar de VVD wordt slechts in een derde van de artikelen over immigratie nog genoemd. Hiermee is de partij van Wilders duidelijk 'eigenaar' geworden van dit thema. Oftewel: wordt immigratie genoemd, dan denkt men als eerste aan de PVV.

Tabel 1 Kans dat een partij wordt genoemd in bericht over immigratie per jaar in % (N=12.503 artikelen)

	CDA	CU	GL	D66	PVV	PvdA	SGP	SP	TON	VVD
2004	27,2	4,1	10,5	15,6	27,2	26,7	3,3	27,5	-	49,8
2005	31,4	3,7	11,4	15,9	14,3	30	3,3	28,7	-	44,5
2006	38,6	9,5	15,5	19,6	13,3	44	3,4	44,7	-	52,4
2007	24,9	13	7,1	8,0	40,3	42,4	2,8	36,6	16,7	27,7
2008	23,5	7,3	7	6,0	49,1	36,9	2,2	28,5	15,4	20,5
2009	25,2	6,2	10,2	13,2	53,6	40,4	3,3	39,4	6,9	22,9
2010	31,5	9,9	14,6	21,1	62,3	47,1	4,7	48,1	7,8	33,4

Leesvoorbeeld: de kans dat in 2004 de PVV in een artikel over immigratie wordt genoemd, is 27,2%.

→ Immigratie tussen economisch wapengekletter: verkiezingen 2010

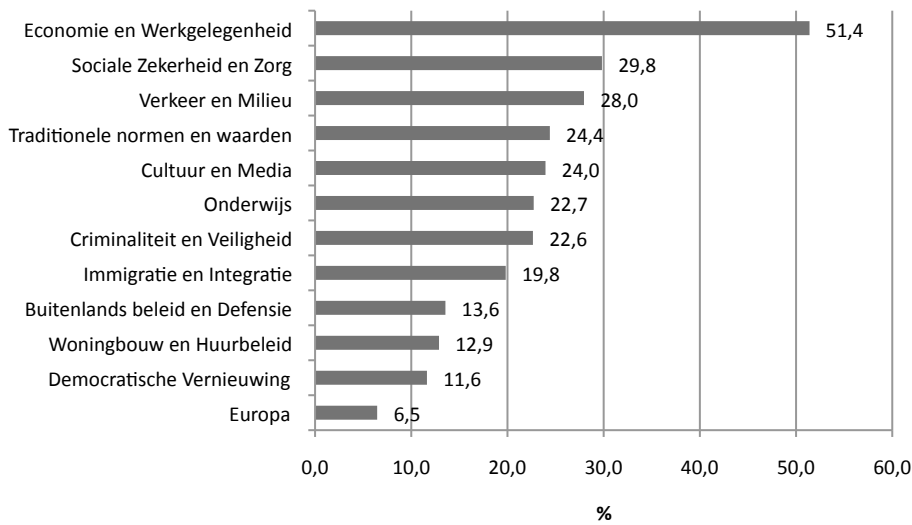
Op 10 juni 2010 kopt *NRC Handelsblad* "De PVV valt niet te peilen". Het artikel vervolgt "Net zoals bij eerdere verkiezingen zaten alle opiniepeilers ernaast bij de partij van Geert Wilders. De PVV behaalt waarschijnlijk 24 zetels. Dinsdag voorzagen Maurice de Hond en Synovate nog respectievelijk 18 en 17 zetels voor de partij." In een ander, uitgebreider verhaal in dezelfde editie wordt een mogelijke oorzaak voor de 'onderschatting' van de PVV aangedragen: "Vermoedelijk heeft de partij opnieuw geprofiteerd van het 'gordijneffect': kiezers die eerst niet zeggen dat ze PVV gaan stemmen, en dat in het stembokje toch doen." Het verschil tussen uitslag en de afkalkende peilingen zoals die over heel 2010 al in *figuur 4* naar voren kwamen, kan inderdaad komen door dit gordijneffect, maar heeft ook een inhoudelijke richting, namelijk met Wilders' beproefde recept: consequent met het eigen issue immigratie in het nieuws komen, ook al domineren andere onderwerpen de media-agenda. Dat lijkt niet erg logisch in eerste instantie, maar is wellicht plausibeler als we de toch aanzienlijke groep kiezers in ogenschouw nemen, voor wie migratie de partijkeuze bepaalde.

Het verkiezingsnieuws

In de ideale wereld van een politieke partij wordt het nieuws tijdens de verkiezingscampagne gedomineerd door het thema waarmee die partij het sterkst geassocieerd wordt. Hoe meer journalistieke aandacht voor dit 'eigen' onderwerp, des te meer mogelijkheden er zijn om via nieuwsmedia het eigen geluid voor een groot publiek voor het voetlicht te brengen. Dit fenomeen wordt ook wel 'issue ownership' genoemd.

In die context lijken voor de PVV de uitgangspunten in het nieuws voor de stembusgang op 9 juni niet bepaald gunstig. In *figuur 5* geven we per beleidsthema het percentage artikelen weer waarin dit thema wordt genoemd. Het kan voorkomen dat in een artikel meerdere thema's worden genoemd. Daarom loopt het totale percentage ook op boven de 100%. In de berichtgeving prevaleert economie met 51,4% van de berichten, terwijl het 'PVV-onderwerp' immigratie pas als achtste onderwerp op de journalistieke agenda staat met 19,8%.

Figuur 5 Media-aandacht voor thema's* tijdens campagne 2010 tussen 11 maart en 9 juni (N=3749 artikelen)

* Deze thema's komen overeen met die van het Kieskompas

Dit heeft zeker zijn weerslag gehad op de zichtbaarheid van Wilders en zijn partij. In [tabel 2](#) wordt de kans weergegeven dat de partij in een artikel over economie of immigratie wordt genoemd. Voor economische onderwerpen is die kans voor de PVV met 27,4% niet eens zoveel groter dan D66, SP of GroenLinks (respectievelijk 26%, 23,8% en 23,6%). Wilders en zijn partij zijn, kortom, voor journalisten rond het belangrijkste verkiezingsthema niet de voornaamste bron. Bij media-aandacht voor immigratie zet de PVV-leider de lijn van de afgelopen jaren echter duidelijk door. Met 56,4% wordt zijn partij duidelijk vaker genoemd dan de grote partijen CDA (37,4%), VVD (39,9%) en in iets mindere mate de PvdA (49,4%).

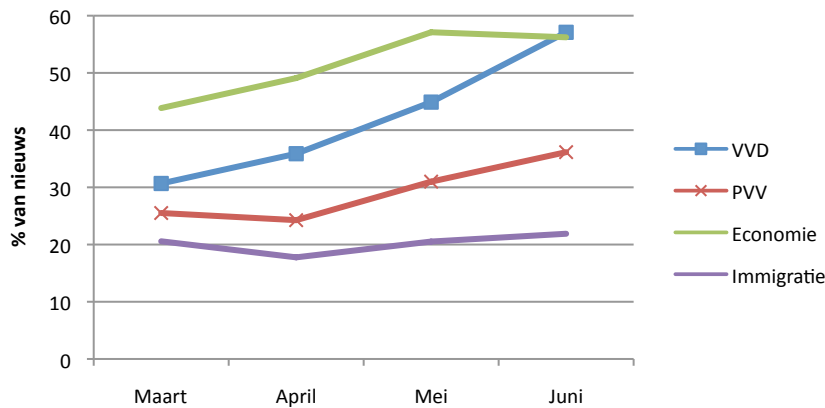
Tabel 2 Kans dat partij in artikel over economie of immigratie wordt genoemd in %

	Economie en Werkgelegenheid	Immigratie en Integratie
SGP	4,3	6
ChristenUnie	11,2	9,7
PVV	27,4	56,4
VVD	42,9	39,9
PvdD	3	1,7
PvdA	46,7	49,4
D66	26	21,3
CDA	46	37,4
SP	23,8	16,2
GroenLinks	23,6	18,4
Trots	5,3	9,9

Leesvoorbeeld: de kans dat de PVV in een bericht over een economisch onderwerp wordt genoemd, is 27,4%.

[Figuur 6](#) laat het effect van dit issue ownership over tijd zien op de hoeveelheid media-aandacht voor een partij. Net na de gemeenteraadsverkiezingen in maart krijgen VVD (blauwe, geblokte lijn) en PVV (rode lijn met kruisje) nagenoeg evenveel aandacht, maar beide lopen uit elkaar naarmate de journalistieke aandacht voor economie (groene lijn) toeneemt tot zo'n vijftig procent. De VVD wordt duidelijk sterker met economie geassocieerd (zie [tabel 2](#)) en ziet de media-belangstelling haast verdubbelen. De PVV-lijn volgt daarentegen een vlakke lijn, die nagenoeg dezelfde tendens laat zien als de lijn voor immigratie. Dit onderwerp ligt rond de twintig procent van het nieuws en loopt naar de verkiezingen toe iets op, doordat Wilders in de laatste weken immigratie telkens aan andere onderwerpen koppelt.

Figuur 6 Aandacht voor PVV, VVD tegenover thema's economie en immigratie als % van het nieuws per maand

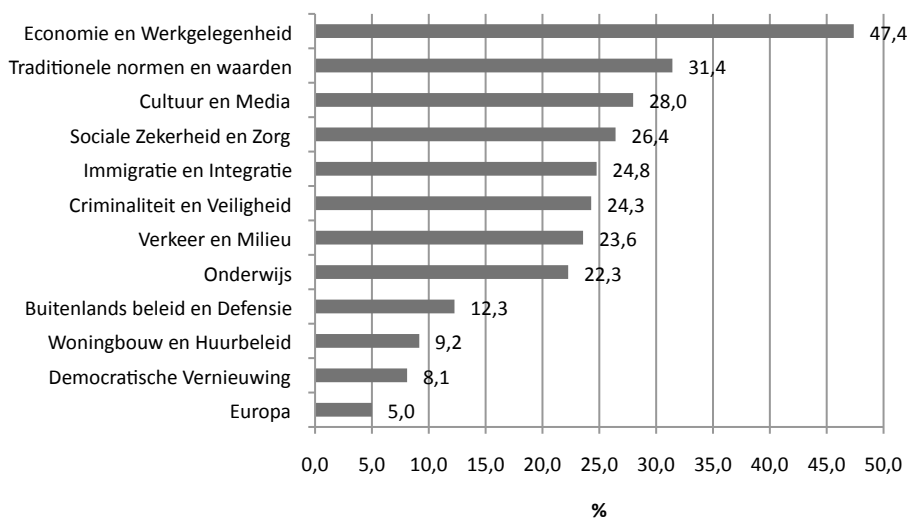

Nieuwsthema's tijdens formatiebesprekingen

Na 9 juni, tijdens de coalitiebesprekingen, is immigratie licht gestegen op de media-agenda (zie *figuur 7*). Was het tijdens de campagne nog het achtste onderwerp met 19,8% van de berichten, na de verkiezingen is het thema gestegen naar een vijfde plek met 24,8% van de artikelen. Economie is nog steeds veruit het grootste issue met 47,4%.

De PVV lijkt in het nieuws uit deze periode heer en meester als het over immigratie gaat. De kans is tussen 10 en 30 juni 77,1% dat in een artikel over immigratie tevens de partij van Wilders wordt genoemd. Door de forse zetelwinst – van 9 naar 24 – wordt de PVV als mogelijke regeringspartij tegen het licht gehouden. De teneur is echter niet louter hoopgevend. Journalisten vergelijken de partij vooral op de immigratiestandpunten met CDA en VVD als mogelijke partners voor een rechtse coalitie, maar ontwaren problemen door grote inhoudelijke verschillen. *NRC Handelsblad* analyseert op 11 juni: “De PVV wil een immigratiestop voor mensen uit islamitische landen en een verbod op Koran en boerka. Daarnaast moeten islamitische scholen dicht en wil de PVV een belasting heffen op het dragen van een hoofddoek ('kopvoddentaks'). Hier ligt een probleem voor VVD en CDA. Zij willen wel een strenger immigratiebeleid maar niet selecteren op geloof. De andere maatregelen gaan ook te ver. Opnieuw een probleem.”

Figuur 7 Media-aandacht voor thema's* tussen van 10 tot 30 juni (N=840 artikelen)

* Deze thema's komen overeen met die van het Kieskompas

De kiezers

Hoewel immigratie tijdens de campagne een rol in de marges speelde qua hoeveelheid media-aandacht, hoeft dat toch hoeft het niet per definitie nadelig voor de PVV te zijn. Uiteraard is het de ideale positie voor een partij als het eigen beleidsterrein overheerst, want dat maakt het makkelijker om via nieuwsmedia op de voorgrond te treden naar het publiek toe. Echter, issue ownership draait juist om de reputatie van een partij op een onderwerp. Kiezers die immigratie een belangrijk thema vinden, zijn daardoor extra alert op wat partijen stellen rond dit thema. Daarom kan het effectief zijn als Wilders via media herhaaldelijk nadruk legt op immigratie, zodat deze groep kiezers immigratie en PVV nog sterker aan elkaar koppelt en goed op de hoogte is van de standpunten.

Uit het kiezersonderzoek komt naar voren dat er afgelopen verkiezingen een behoorlijke groep is geweest, voor wie immigratie de partijkeuze heeft bepaald. Voor ruim 10% om precies te zijn. Van deze burgers heeft het overgrote deel, 98%, op de PVV gestemd. Bovendien denkt 68% van alle respondenten, dus ook zij die op andere partijen hebben gestemd, bij immigratie en integratie aan Wilders' partij. Wilders heeft dus een behoorlijk deel van het electoraat kunnen bereiken en diens partijkeuze kunnen versterken/bijsturen door in het nieuws bij zijn persoon vooral immigratiepunten te benadrukken. In die zin is blijven hameren op het belang van immigratie zeker geen gekke mediastrategie geweest in verkiezingstijd.

→ **Conclusie**

De Partij voor de Vrijheid is de grootste winnaar van de verkiezingen. De partij steeg van 9 zetels in 2006 naar 24 zetels nu. Hoewel economie domineerde en immigratie nauwelijks een onderwerp was tijdens de campagne, heeft immigratie weldegelijk een belangrijke rol gespeeld voor veel kiezers in hun keuze voor de PVV. Uit deze vergelijking van media-aandacht en kiezersvoorkeuren, blijkt de manier waarop Wilders' partij zich in het nieuws heeft gemanifesteerd bepalend.

Wilders beheerste tijdens de laatste campagne met afstand en consequent het nieuws over immigratie en wist zich zo aantrekkelijk te maken voor een substantiële groep kiezers. Voor circa 10% bepaalde immigratie de partijkeuze en 98% van hen stemde PVV. Door herhaaldelijk zijn persoon en immigratie in het nieuws te laten komen, communiceerde Wilders telkens naar deze groep dat hij hun problemen onderkende. De sterke associatie in de berichtgeving is er overigens niet direct vanaf 2004 geweest, toen hij bij de VVD vertrok. Voor 2007 domineerde de VVD met Verdonk het immigratienieuws, maar na haar vertrek bij de liberalen trok Wilders direct het issue stevig naar zich toe. Onder andere door de berichtenstroom over de dubbele nationaliteit, het pleidooi voor een koranverbod en de aankondiging van Fitna in datzelfde jaar. Sindsdien is de associatie tussen Wilders en immigratie gestegen naar ongeveer 62%. Resultaat: meer dan twee derde van de respondenten in ons kiezersonderzoek, denkt bij immigratie en integratie als eerste aan de PVV.

Hoewel immigratie zeker geen groot issue is geweest tijdens de verkiezingen, heeft Wilders' succes aangetoond dat het thema bij een aanzienlijke groep nog wel leeft en de partijkeuze bepaalt. De PVV blijft na de verkiezingen stijgen in de peilingen: 27 zetels in de laatste Politieke Barometer. Dit alles duidt erop, dat zwijgen over dit thema geen optie is; ook nu een rechtse coalitie voorlopig is afgeketst. Het is daarom van belang dat een Paars Plus-coalitie het thema niet vooruitschuift, maar juist bovenaan de agenda zet om de kiezer ervan te overtuigen dat niet alleen de PVV in staat is om de problematiek onder ogen te zien. Vooral de VVD, de partij waar de partij van Wilders bij de laatste peiling stemmen weghaalt, heeft er belang bij om hun traditioneel sterke positie op immigratie terug te veroveren op de PVV.